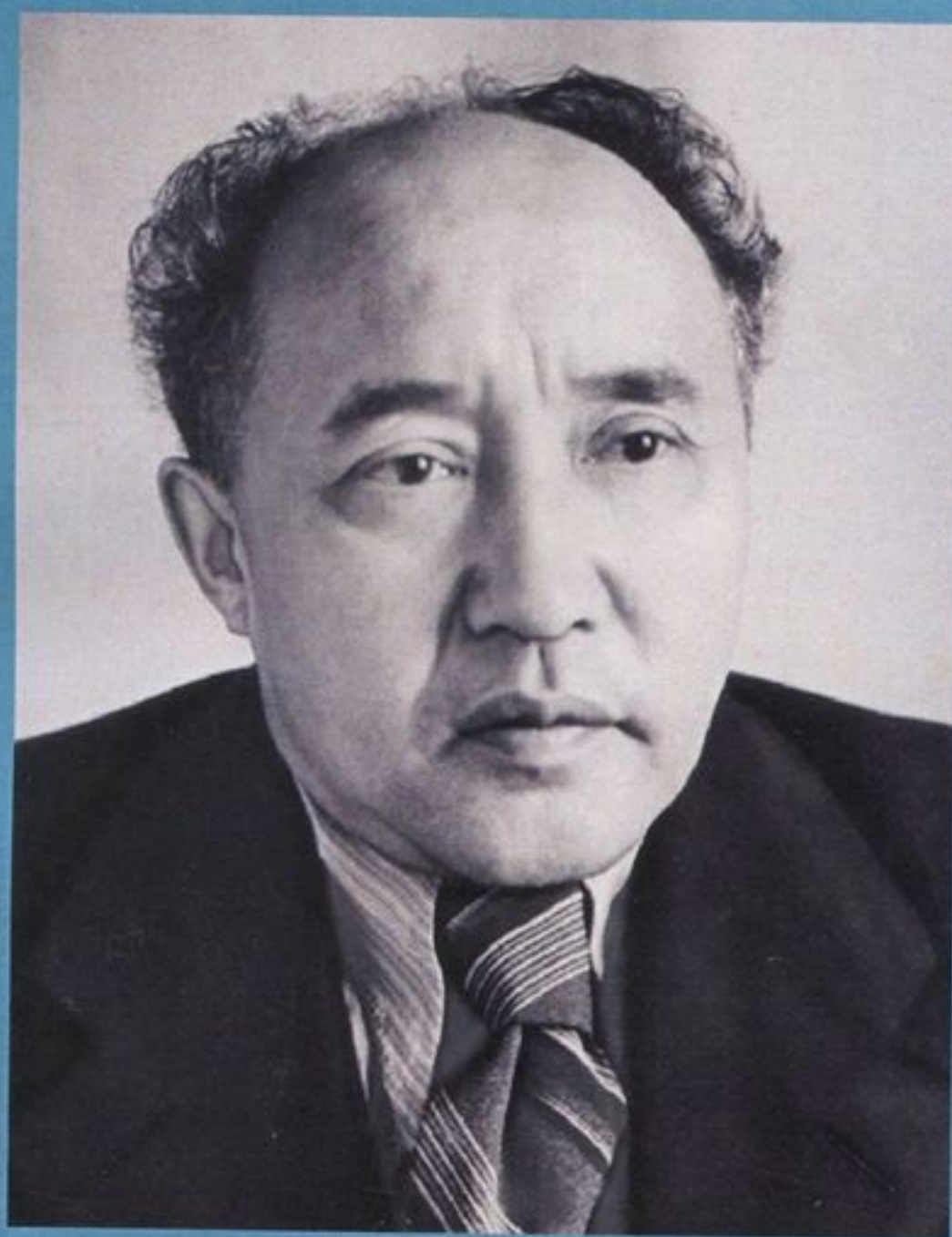

**XII
ӘУЕЗОВ
ОҚУЛАРЫ**

ҚР БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ
М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты

ХІІ ӘУЕЗОВ ОҚУЛАРЫ
(Жас ғалымдардың ХІІ халықаралық ғылыми-
практикалық конференция
материалдары)

ИНСТИТУТ ЛИТЕРАТУРЫ
И ИСКУССТВА
ИМ.М.О.АУЭЗОВА
МОиН РК

Алматы, 2015

Оралбек Алмас – М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты «Қолжазба және текстология» ғылыми инновациялық бөлімінің ғылыми қызметкері.

Байғазы Акбаян – М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты «Қолжазба және текстология» ғылыми инновациялық бөлімінің ғылыми қызметкері.

Сұлтан Ертай – М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының баспасөз хатшысы.

Құдайбергенов Нұрбол – М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты Тәуелсіздік дәуіріндегі әдебиет және өнердің көркем публицистика бөлімінің кіші ғылыми қызметкері.

Мамыш Ержан – М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының 1-курс магистранты.

Абдұл-Рахманұлы Абдулкерім – М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының 1-курс магистранты.

Кәдірханова Сандұғаш – М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының 1-курс магистранты.

МАЗМҰНЫ

I секция

Әдебиеттану секторы

Г.Ж. Пірәлі. М.Әуезов және Л.Н.Толстой.....	3
Р.Әбдіғұлов. Мұхтар Әуезовтің ленинградтық, студенттік кезеңінде жазған мақалалары.....	13
А.К.Машакова. Научные исследования творчества М.Ауэзова в странах зарубежного востока.....	22
П.Әуесбаева. Түркі халықтары ертегілерінің композициялық құрылымындағы аяқтама мәселелері.....	32
Ж.С.Рақыш. «Батыр Баян» поэмасының текстологиясы.....	41
Д.А.Сатемирова. Жазба айтыстың зерттелуі.....	54
А.Ақан. Қазақстандағы диаспоралар фольклорының жай-күйі.....	61
Г.Б. Тоқшылықова. Постмодернизм әдебиеті.....	73
Ж.Т.Салтақова. «Құламерген» жырының қолжазба нұсқалары жайында.....	88
Т. Әкімова. Қазақ хикаяттарының қолжазба нұсқалары.....	98
Б. Мұқатай. М.Әуезов әңгімелеріндегі элеуметтік қайшылықтар.....	109
Н.Мүрсәлімова. Қазақ бесік жырлары – ұлттық тәрбие кезі.....	114
Н.Набиолла. Моңғолиядағы қазақтардың жұмбақтары (эспедиция ізімен).....	120
А. Оралбек. Қазақ мақал-мәтелдерінің жариялануы.....	129
А.Байғазы. Тарихи аңыздардың (V-XVII ғғ.) Қазан төңкерісіне дейінгі жиналу тарихы.....	135
Е.Сұлтан. «Басбай» романындағы уақыт пен кеңістік.....	140
Н. Құдайбергенов. Өзі би, өзі шешен (жазушы Зейнолла Сәніктің «Сүлеймен би» тарихи эсселер жинағы туралы).....	145
Е.Мамыш. Жанқожа батыр тұлғасы және әдеби көркем бейне.....	150

Ж.С.Рақыш

«БАТЫР БАЯН» ПОЭМАСЫНЫҢ ТЕКСТОЛОГИЯСЫ

Алаш қозғалысының қайраткері, кеңестік жүйенің қуғын-сүргін құрбаны болған, ақын Мағжан Жұмабаев 1960 жылы Түркістан әскери округінің әскери трибуналының алқасы шешімімен ақталса да, шығармалары Қазақстанда жарияланбады, дегенмен Түркияда оның кітаптары жарық көргені белгілі. 1988 жылы Ш.Құдайбергенов, А.Байтұрсынов, М.Жұмабаев, Ж.Аймауытов, М.Дулатов жөніндегі істер тоқтатылып, оларды ақтау туралы үкімет қаулысы негізінде Алаш арыстарының бірі Мағжан Жұмабаевтың рухани мұрасын жариялау қолға алынған тұста филология ғылымдарының кандидаттары Сәрсенбі Дәуітов пен Мұхамедрахым Жармұхамедовпен бірге ғылыми қызметкер Максұт Шафиғи Ленинград, Қазан, Мәскеу қалаларындағы қорлардан жоғымызды іздеуге, «ақтандақтардың» жинақтарын құрастыруға атсалысты [1, 365].

Ақын Мағжан Жұмабаевтың мұрасын жинау, жариялау және насихаттауда Шериаздан Елеукенов, Хамза Абдуллин мен Батырхан Дәрімбетовтің еңбегін ерекше айту қажет. «Мағжан Жұмабаев» монографиясы үшін Қазақстан Республикасы Мемлекеттік сыйлығының лауреаты атанған, Қазақ ПЕН-клубының Мағжан Жұмабаев атындағы халықаралық сыйлығының иегері, бүгінде сексен беске толып отырған филология ғылымдарының докторы, профессор Ш.Елеукенов ақын шығармашылығын жан-жақты талдаумен қатар, оның шығармаларын жариялауға басшылық жасады [2].

Ұлтжанды, сыршыл ақынның шығармаларын баспаға дайындау барысында мәтінтанулық зерттеу жүргізіп, кітапты құрастырып, түсінігін жазған филология ғылымдарының кандидаты Б.Дәрімбетов қайтыс болғаннан кейін жарық көрген Мағжан Жұмабаевтың шығармалар жинағында да оның жинаққа жазған түсінігі сол қалпында беріліп келеді.

Бұны мағжантанушы, мәтінгер ғалымыға деген кейінгі ақын жинақтарын дайындаушылардың құрметі ретінде бағалау болады. Ақынның көзі тірісінде жарияланған кітаптың яғни авторлық ерікке сүйенген, редакциялық түзету ұшырамаған жинағын дайындау қажеттігі туып отыр.

Шокан Уәлихановтың «ХVІІІ ғасыр батырлары туралы аңыз-әңгімелер» атты макаласындағы тарихи фактілер көркем шығармада басқаша құбылтып, елдің ерлік рухын көтеру мақсатында жазылған «Батыр Баян» поэмасы енген тәуелсіздік кезеңінде баспа бетін көрген ақынның шығармалар жинағы түгел зерттеу нысанына алынды. 1989 жылы жарық көрген шығармалар жинағында ақын шығармаларына көптеген жөнсіз қысқартулар мен түзетулер жүргізілген. Мағжан шығармаларының 3 томдық (1995) көптомдық (2002, 2004, 2008) жинағында «Батыр Баян» поэмасы жарияланды, тек таңдамалы (1992) шығармаларының жинағына еңбей қалған. 1992 жылы «Ғылым» баспасына Мағжан Жұмабаевтың таңдамалы шығармалар жинағы, 1993 жылы «Білім» баспасынан Мағжан Жұмабаевтың 3 томдық шығармалар жинағы жарық көрді. Оларды құрастырып баспаға дайындаған Б.Дәрімбетов. Алғы сөзін жазған М.Базарбаев. Түсінікте ақын шығармасы бұрын қайда жарияланғаны жөнінде мәлімет қамтылған. 2002, 2008 жылы «Жазушы» баспасынан Мағжан Жұмабаевтың көптомдық шығармалар жинағы жарық көрді [3]. Алғы сөзін жазып, жалпы редакциясын басқарған Ш.Елеукеңе Редакторы Е.Дүйсенбайұлы. 1992 жылғы жинақтағы түсінік қайталаналды.

Сонымен қатар «Батыр Баян» поэмасы көпшілік арналған бірнеше басылымда жарияланды. 1998 жыл «Елорда» баспасынан жарық көрген «Батыр Баян» атты өлеңдер, поэмалар жинағы, 2002 жылы «Атамұра» баспасынан «Сүй, жан сәулем» атты өлеңдер, поэмалар жинағы мен «Раритет» баспасынан «Жан сөзі» атты өлеңдер мен

жастандар жинағы, 2008 жылы Петропавл қаласындағы «Толитграфия» баспасынан аталмыш поэма жеке кітапша түрінде жарық көрсе, 2009 жылы «Ан Арыс» баспасынан «Өлеңдер, поэмалар» жинағы «Алтын қор» сериясы бойынша жарық көрді. Сондай-ақ 1993 жылы құрастырушы Сәрсенбі Дәуітов «Батыр Баян» поэмасын «Абылай хан» жинағына (240-261 б.) енгізген.

Мағжанның «Батыр Баян» поэмасы алғаш рет 1923 жылы «Шолпан» журналының № 4-5, 6-7-8 сандарында жарық көрген [4], сондықтан журналдағы мәтін түпнұсқа ретінде қарастырылады. Осы журналдағы жарияланым М.Жұмабаевтың тәуелсіздік тұсында жарияланған шығармалар жинақтарында басылған мәтінмен салыстырылып, текстологиялық зерттеу жұмысы жүргізілді, нәтижесінде кейінгі басылымдарда орын алған өзгерістер анықталды.

Эпикалық рухтағы шығармада бір жағынан елін, жерін жау елдің сұлуына айырбастаған опасыз – қандас бауыры, екінші жағынан өзінің қолы жетпей арманына айналған қалмақ сұлуы, әрі қызғаныш, әрі намыс, әрі қимастық, әрі ашу, сан алған сезімді басынан кешірген батырдың бойын ашу кернеп, ақылмен ойлануға мұршасы келмей бауыры мен қалмақ сұлуын жер жастандырады. Бауыры мен сүйген сұлуы бірдей өлтіріп, ет жақын екі адамынан қабат айрылып, орны толмас екіншіке душар болған батыр Баян қалмаққа қарсы жорыққа өршелене аттанады. Алаштың ардақтасы хан Абылайға қарсы келіп жауға аттану қажеттігін, соғыс қимылдарына әзірлігін айтудан танбайды, хан болмайды десе де, өз дегенін екі рет айтып қарап отырады. Қынынан шабуға оқталған қылыш секілді батыр Баян үшінші мәрте нақты іс-әрекетке көшеді. Сондықтан Абылай қол астындағы әскерге күші басым қалмаққа қарсы тұрмай, қайтуды бұйырғанда Баян аз ғана қолмен қалын қалмаққа қарсы шығады. Мұндай көзсіздікке барған Баянның әрекетін

калай бағалауға болады?! Оның қасындағы жүз жолдасы ерлігіне сай біресе жолбарыс, біресе жүз бөрі, жүз қыр деп аталады. Қалмакпен соғысқа Баян ерліктен шайқасқан майданда өлу үшін аттанғандай еді.

Баян қапыда сүбесіне бойлата сұғып алған дұшпанның найзасын суырып алып, алдаспанды жарқ еткізіп қалмакты басын кесіп алып, жер жастандырады, қан шапшыған жара бармағын басып қан майданда жауға қасқайып қарсы тұрады. Неткен мықтылық! Қайсар ердің өмір мен өлім арасындағы сонғы сәтінде көз алдынан бірнеше кадр секілді суреттер өтеді. Хан Абылайды, «Абылай» деп шулаған қалын қолды сосын бауыры Ноян мен қалмақ қызын көргендей болды. Қас қағым сәтте батырлықпен өткен өмірі, ажалы өзі себепкер болған аулы жандар – бауыры мен сүйеге елестейді. Үзік сурет, үзілген кадр секілді көріністер акын әр өлең жолының сонын көп нүктемен аяқтау арқылы жеткізген. Осындай жан түршігерлік аянышты әрі ауыр трагедиялы ахуал тәуелсіздік жылдары жарияланған Мағжан Жұмабаевтың шығармалар жинағында сол қалпын берілмеген, себебі сөйлем соңындағы көп нүктелер орнына қойылмаған.

1923 жылғы «Шолпан» журналы

...Көргендей болды ашулы Абылайды...

Қалын қол: – «Әне Абылай!» – деп шуласты...

Тағы ашты жұмған көзін, тағы көрді...

Алдында жас ұлан мен толқын шашты...

Екеуі құшақтасып жап-жақын тұр...

Басымен ишара ғып амандасты...

Кейінгі басылымдарда

...Көргендей болды ашулы Абылайды

Қалын қол: – «Әне Абылай!» – деп шуласты

Тағы ашты жұмған көзін, тағы көрді

Алдында жас ұлан мен толқын шашты,

Екеуі құшақтасып жап-жақын тұр,

Басымен ишара етіп амандасты.

Үтірдің сойлемде дұрыс қойылуы-қойылмауы сөз мағынасының өз қалпында сақталуына немесе бұрыс мағылдануына ықпал етеді. Үтір қойылуы қажет жағдайлар 1995 жылғы басылымда ескерілмегенмен, одан кейінгі басылымдарда, көптомдықтарда қажетті тыныс белгі дұрыс қойылған.

Қыз түтіл, қаны бірге өз бауырын

«Қайтад, – деп, – осы жолы, Баян, бағын»

Күнәмді Тәңірі кешпес, кешер бірақ,

Жауында жан берген соң, алты Алашым!»...

Қыз түтіл қаны бірге өз бауырын,

Қайтад, – деп, – осы жолы Баян бағын.

Күнәмді тәңірі кешпес, кешер бірақ

Жауында жан берген соң алты Алашым!» –

Ағайынды жігіттердің – алты Алашқа аты мәшһүр Баян батыр мен інісі Ноянның – көңілі ұнатқан он төрт жасар қалмақ қызының аты поэмада аталмайды, тек қалмақ қызы, ақша мандай, толқын шаш деп сипатталады. Себебі – оқиға қалмақ қызы туралы емес, акын батыр Баянның жан-дүниесіндегі ішкі күйзелісін, трагедиялық толғанысын суреттеуді мақсат еткен. Мағжан Жұмабаевтың шығармалар жинағының 1989 және 1995 жылғы басылымдарында қалмақ қызы – «Ақшамандай», енді бірде «Толқыншаш» болып бас әріппен жазылған, зерттеушілер бұл, екінші суреттемені қыздың аты деп ұйғарып, зерттеуінде: «Қалмақ аруы Толқыншаш портретіне көз жіберіп көрелік» [2, 257-263], «Баян... қалмақтың он төрт жасар Толқыншаш деген аруын ала келеді», – деп жазса [5, 119-121], қалмақ қызының атын Бөбек қыз деп атау да кездеседі [6, 499].

Осы келтірілген мысалдан-ақ акын шығармасын немесе кез келген әдеби мәтінді жариялаушының, жинақшы құрастырушының жауапкершілігі зор міндетті қоса атқаратынын көреміз. Ол – мәтінді қаз-қалпында, еш

өзгеріссіз, тілгі орфографиялық және емле қате жібермей, білімділікпен қатар ұқыптылықты да қажет ете табындылық. Жалпы есім сөздің жалқы есімге айналуы сөздің бас әріппен жазылуына тікелей байланысты. Мағыналы шығармаларының жинағын құрастырушылар жіберген бейелі ғана қателік (сөзді бас әріппен жазу) зерттеушінің де белгісіз бірі жағдайда бұрыс тұжырым жасауына себепкер болған.

1989 және 1995 жылғы басылымдарды өзара салыстырып, сосын «Шолпан» журналындағы «Батыр Баян» туреттегенде жалп етіп сену сөзін қолдану мағыналық эмасына мәтіндік салғастырулар жасағанда анықталған тұрғыда дұрыс болмақ. «Бийікке кетпей киік ойда ойнаса», 1989 жылғы басылымдағы мәтін кей жағдайда 1923 жы «Жан бауыры жас Ноянға ым қағып еді» деген сөйлемдерде «Шолпан» журналындағы мәтіннен ауытқымаған тұстары белгіленген сөздер баспадан кеткен қате салдарынан 1995 кездеседі екен, бұл әсіресе тыныс белгісі мен кей сөздердің бірдей таңбалануына қатысты: жалымеңе кабірінен, шұбырып деген сөздер 1995 жылғы басылым тиісінше: жалынмыменен, қабырынан, шұбыртып (өзге етіс) болып ауысқан.

1923 жылғы журналдық нұсқа кейінгі басылымдар мағыналық өзгеріске түскен сөздер:

Қалмакка ойына алды ойын салмак,
Такашпар Қошкар ұлы ер Жәнібек,
Қалмакка ойына алды ойран салмак,
ТакаббарҚошкар ұлы ер Жәнібек,

Түпнұсқада «ұрыс салды, соғысты» мағынасындан ойын салу байырғы сөз қолданысы алынса [7, 11-то 642], кейінгі басылымда «тас-талқан етті, күл-талқан шығарды, қиратты» дейтін мағына беретін ойран салу с тіркесі қолданылған [7, 11-том, 637]. Ал «батыр, қаһарма жаужүрек» мәндігі ер [7, 5-том, 329], мен «өжет, батыр мағынасындағы ер [7, 12-том, 186] эпитеттері ауыстырылған Мағыналас немесе синоним сөздердің алмастырылып қолданылуына төмендегідей мысал келтіруге болады:

Арқаның еркесі боп жүрсем дағы,
Лап етіп сөнген шамдай ақыл өлді.

Арқаның аруы боп жүрсем дағы,
Жалп етіп сөнген шамдай ақыл өлді.

«Беткеуестар, қадірлі, сыйлы, құрметті» деген мағынадағы «Беткеуестар, қадірлі, сыйлы, құрметті» деген мағынадағы [7, 5-том, 343] мен «сұлу, сымбатты, керім, кербез қыз, бейел» мәніндегі ару [7, 1-том, 663]. Лап – лезде жанған бейнелейтін сөз [7, 10-том, 670], ал жалп етіп сену – кенеттен, аяқ астынан өшу деген мағынада [7, 5-том, 663]. Сондықтан сезім жетегінде кеткен Баянның іс-әрекетін туреттегенде жалп етіп сену сөзін қолдану мағыналық тұрғыда дұрыс болмақ. «Бийікке кетпей киік ойда ойнаса», 1989 жылғы басылымдағы мәтін кей жағдайда 1923 жы «Жан бауыры жас Ноянға ым қағып еді» деген сөйлемдерде белгіленген сөздер баспадан кеткен қате салдарынан 1995 жылғы басылымда түсіп қалған.

Батыр Баянның ең аулы адамдарын – бауырымен сүйгенін өз қолымен өлтіріп алып, өзегі өргене өкінген қасіреті суреттеледі. 1923 жылғы қатар тұрған екі етістіктің біріншісі көсемше формасында қолданылуы арқылы іс-әрекеттің бауырысы, бұл жерде батырдың басындағы трагедиялық ауыр қал, зор қайғысы үдей түскен: «Зарланып, күніренді батыр Баян». Ал 1995 жылғы басылымда көсемшелі етістік жедел өткен шақ формасына ауысып, формалық тұрғыда тең екі етістіктен берілген, іс-әрекет қатар жүзеге асады: «Зарланды, күніренді батыр Баян».

1923 жылғы журналдағы мәтін бойынша өз бауырын ашумен, қызғанышпен өлтіріп алып, жер қойнына көмерде бірге тұған інісін ғана емес, оның қолданған қаруларын да аялап зор өкінішке душар болады. Ал кейінгі басылымда «сүйеп-сүйеп» деген етістік осы трагедиялық көріністі дәл бере алмаған.

Ап шыққан қаруларын сүйе-сүйе, Ап шыққан қаруларын сүйеп-сүйеп,
Ноянның көмді бәрін өз қасына. Ноянның көмді бәрін өз қасына.

Кимылдың дүркінділігі, іс-әрекеттің қайталануы, журналдық нұсқада: «Үлгілеп үзілгендей есіл өзек» түрін болса, 1995 жылғы және басқа басылымдарда шамалы өзгеріске түскен: «Үһ! үһ!»— деп үзілгендей есіл өзек 1995жылғы басылымда: «Алыстан «Ағатай!»— деп күлді неге?» болып өзгеріспен жарияланған, ал кейінгі басылымдарда түпнұсқалық мәтіннен ауытқамау тенденциясы байқалады: «Алыстан ағатайлап күлдің неге?»

1995 жылғы және «Сүй, жан сәулем» жинағы мен 2009 жылғы «Өлеңдер, поэмалар» жинағында «Сөзім не кектерсің, не жұптерсің» болып жіңішке тулғада, көптомдықта, «Жан сөзі» жинағында «жұптарсың» деген жуан формада жарияланған. Қазак әдеби тілінің бес томдық түсіндірме сөздігінің 6-томында [7, 629] «жөкөру, құптау» деген мағынасы көрсетілген «жүпте» етістігі қолдану жөн болмақ. Болымсыз етістік тулғасы 1995 жылғы басылымда етістіктің болымды түріне ауысқан «тіл тартпай өлу» деген тұрақты сөз тіркесінің мағыналы тұтастығына нұқсан келген: «Тіл тартпай, ерке тоттым, өлді неге?!» — «Тіл тартып, ерке тоттым, өлдің неге?!»

2008 жылғы «Жазушы» баспасынан шыққан Мағжан ақынның көптомдық шығармалар жинағының түсініктерін көрсетілгендей, 1995 жылғы үш томдықты негізге алатырып, ақынның көзі тірісінде жарық көрген жинақтар мен кейінгі жылдары шыққан басылымдары М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының ғылыми қызметкері Максұт Шафиғидың қатысуымен салыстырылып, біршама мәтінтанулық жұмыстар жүргізілген.

1993 жылғы «Абылай хан» жинағына енген Мағжан Жұмабаевтың «Батыр Баян» поэмасының мәтінін құрастырушы С.Дәуітов тарапынан мынадай өзгерістер орын алған.

1923 ж басылым Абылай хан. Құрастырған С.Дәуітов. Алматы: Жазушы, 1993. — 240-261б.

Байлаулы бөрілерді аза қылмай,
Бийке кетпей киік ойда ойнаса,
Өлмедім ішіп уын удың неге?!
Алыспас адал, арам бекерге ұзақ.
Байлаулы бөрілерді ыза қылмай,
Бийке кетпей киік өрде ойнаса,
Өлмедім ішіп зәрін удың неге?!
Алыспас адал адам бекерге ұзақ.

«Батыр Баян» поэмасы мерзімді баспасөз беттерінде де, мысалы, «Орталық Қазақстан» (1989, 7, 8 январь), «Ленин туы» (1989, 21-24 январь), «Алматы ақшамы» (1989, 10-14 март), «Жезказған туы» (1989, 22-23 август) газеттерінде, «Жұлдыз» (1989, №8, 117-124 б.), «Таңшолпан» журналында (2002, №1, 128-136 б.), жарияланды. Поэма 1989 жылдың өзінде бес мәрте баспа бетін көрген, бірі әкеден-балға берілген қолжазбадан дайындалды деп нақты көрсетіп отырса, енді бірі түпнұсқаны атамайды. Бұларды өзара салыстыра келгенде, әр басқа адамдар баспаға дайындаған мәтіндерде біраз айырмашылықтардың бары анықталды. Солардан бірнеше мысал келтірсек.

«Орталық Қазақстан» газетіне 1989 жылғы 7, 8 январь-да «Батыр Баян» поэмасын дайындаған Жайық Бектұров: «Бұл поэма Ташкентте, Түркістан Совет республикасының газеті «Ақжолда» жарияланған» деп көрсетеді. Солтүстік Қазақстан облысы Бұлаев ауданы Мағжан туған аймақта Жолдыөзек бойында Баянның інісі Ноян мен қалмақ қызы көмілген дейтін обаны ашып көруді ұсынады. «Осындай өңшең көкжал жиылысты» деген өлең жолындағы курусивпен белгіленген сөз 1989, 1995 жылғы басылымда «жиылыста» деп берілген. Сондай-ақ «Орталық Қазақстан» газетінде «Сұм өмір күшті уын аяды ма?» өлең жолы «Сұм өмір ұлы зәрін аяды ма?» болып өзгеріске түскен.

«Батыр Баян» поэмасын «Жезказған туы» газетінде 1989 жылғы 22-23 августа жинаушы Р.Жақанов жариялаған

екен. Шет ауданы тұрғыны, Ұлы Отан соғысы және еңб. ардагері Р.Жақанов қолында сол өңірдегі белгілі айттық акын М.Жапақов өлеңдері бар екенін, әкесі «Батыр Баян» поэмасын журналдан қазіргі әріпке көшіріп алғанын жазғ. Мұндағы мәтіндік алмасулар төмендегідей:

1923 ж. басылым «Жезқазған» газеті

Сұм өмір күшті уын аяды ма?

Мен де ойды ағытамынқаламыма,

Баянның аруақты құр атынан

Көп қалмақ болмаушы ма ед қорқак қоян,

Сұм өмір тұшшы уын аяды ма?

Мен де сыр ағытайынқаламыма,

Баянның аруақты құр атынан

Көп қалмақ болушы ед қорқак қоян,

1989 жылғы 10-14 март санында «Алматы ақшамы» газетінде «Батыр Баян» поэмасы Б. Дәрімбетовтің басып дайындауымен жарияланды. Кітап күйінде басып нұсқадан мәтіндік айырмашылық болмағанмен, он жолда тұратын әрбір шумақтың арасына үш жұлдызша қойып отырған. Ғалым газет жарияланымның алдына алғы сөз ретінде шағын түсінік берген екен, ол мынадай жолда мен аяқталады: «Мағжан Жұмабаевтың бұл поэмасы туралы да, басқа шығармалары жөнінде де алда талай рет атылатыны ақиқат. Сондықтан да «Батыр Баян» жөнінде түбегейлі зерттеулерді алдағы күндерге аманат ете отырып оқырманды аяулы акынның атышулы туындысының тым сым сырларын ұғуға шақырамыз».

«Батыр Баян» поэмасы «Жұлдыз» журналында 1989 жылғы №8 санында жарияланды (117-124 б.). Редакция тапсырған – Зікірия Ілиясов пен Сейтен Сауытбеков. Ер Асқаров «Батыр Баян» туралы бірер дерек» деген мақала поэмадағы тарихи дерек пен көркемдік шешім туралы жазды.

1923 ж басылым «Жұлдыз» журналы
Жүрегім, мен зарлымын жаралыға,
Әдемі ертегідей баяғыда.

Бурабай – Арқа аралы, жер еркесі,

Ашуы жауған қардай, шөккен нардай

Жүрегім, мен зарлымын жаралы да

Әдемі ертегідей бояуы да.

Бурабай – Арқадағы жер еркесі,

Ашуы төккен қардай, шөккен нардай

2002 жылғы «Таншолпан» журналында (№1, 128-136 б., №2, 140-148 б.) жарияланған мәтінді араб әрпінен көшіріп дайындаған ҚР-ның мұрағат ісі және құжаттану жөніндегі ғылыми-техникалық ақпарат орталығының қызметкері Зияда Ижанов деп көрсетілген. *Белгісі қойылған сөздер «Шолпан» журналында басылған калпында берілгенін, бұл сөздердің М.Жұмабаев шығармаларының 1989 жылғы басылымында басқа сөздермен ауыстырылғанын ескерткен. Дегенмен түпнұсқадан ауытқыған тұстары да бар.

1923 ж басылым «Таншолпан» журналы

Әдемі өткенді ойлап айнаымасам,

Мен де ойды ағытамын қаламыма,

Сарыарқа – сары дала, қиыры жоқ

Арудың ақпен өрген тұлқымындай

Кез болған жаудан үркіп, «Ақтабанға»,

Дұшпанның қалғандай боп табасына.

Байжігіт, Тасболат пен би Толыбай,

Өлмедім ішіп уын удың неге?!

Күніреніп күтіп жатты күндер талай.

Сорғалап сұнқардайын төнбеп пе еді

Баяндай «Алашым!» – деп еңіреп пе еді?

Арқада бір өзенді дер Обарған,

Уақтың аз ғана өжет ерте күнде

Марал бар оққа ұшпайтын, тым сак бірақ

Калмақтың қайсар қызы қайырылмаған
 Сұлұға тәңірі көріп табынғандай,
 Ояптақтас болса да зарлап тербеп.
 Ерке озен жанын өртеп, жармен ойнап,
 Сүйгізген ақ бетінен күміс Айға.
 Жер мен көк, ай, жұлдызды тұман басып.
 Әдемі өткенді оятып айнаымасам,
 Мен де ойды ағытайын қаламыма,
 Сарыарқа – сары дала, қыбыры жоқ
 Арудың ұзын өрген тұлымындай
 Кез болып жаудан үркіп, «Ақтабанға»,
 Дұшпанның қалғандай боп табаннында.
 Бекжігіт, Тасболаг пен би Толыбай,
 Өлмедім ішіп зарін удың неге?!
 Күңіреніп күтіп жатты күн бірталай.
 Сорғалап сұнқардайын түспеп пе еді?
 Баяндай «Алашым!» – деп еміренбейді?
 Арқада бір озенді дер Омаған,
 Ертеле аз ғана өжет сол Уақтың
 Марал бар окка ұшырайтын, тым бірсақ
 Калмақтың қайсар қызы қайралмаған

Сұлуды тәңірі көріп табынғандай,
 Ойнаптақ тас болса да зарлап тербеп.
 Ерке күзен жанын өртеп, жармен ойнап,
 Сүйгізген ақ бетінен күміс Айға.
 Жер мен көк, ай, жұлдызды тұман болып.

Сонымен ұлтжанды акын Мағжан Жұмабаевтың «Батыр Баян» поэмасы мәтінтанулық тұрғыда қарастырылды. Мұхтар Әуезов «мәдениеті зор акын» деп, ал Жүсіп Аймауытов «сыршыл, толғағыш, суретші, сөз ұстас тұлшыл, романтик, мәдениетшіл» деп бағалаған. Мағжан Жұмабаевтың шығармашылығы терең зерттеуді қажет етеді. Ерлік рухымызды қанаттандыратын өршіл акын Мағжан

Жұмабаевтың мұрасын мәтінтанулық тұрғыда зерттеу әлі жалғасын табады. Келешекте Мағжан Жұмабаевтың көп томдық шығармалар жинағы түпнұсқа негізінде ғылыми басылым қағидалары ескеріліп, М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты қабырғасында дайындалса деген тілек бар.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Елеукенов Ш. Мағжан қалай ақталды? // Елеукенов Ш. Шығармалары. Т.1. Тәуелсіздік кезімен. – Астана: Фолиант, 2011. – 536 б./326-392 б.
2. Елеукенов Ш. Мағжан (Өмірі мен шығармалары). Оқу құралы. – Алматы: Санат, 1995. – 384 б.; Мағжан. Өмірі мен шығармалары. – Алматы: Фолиант, 2008. – 352 б.
3. Жұмабаев М. Шығармалар: 3 томдық. 2,3-том / Құраст. М.Базарбаев (ред.), С.Қирабаев, Х.Абдуллин, Ш.Елеукенов, Б.Дәрімбетов (жауапты шығарушы), Ш.Сариев. – Алматы: Білім, 1996. – 512 б.; Жұмабаев М. Батыр Баян: Өлендер, поэмалар / Құрастырған Е.Асқаров. – Астана: Елорда, 1998. – 332 б.; Жұмабаев М. Шығармалар жинағы. 2-том: Өлендер, дастандар, аударма / Ред. Дүйсенбайұлы Е. – Алматы: Жазушы, 2002. – 192 б.; Жұмабаев М. Көп томдық шығармалар жинағы. 1-том: Өлендер, дастандар, әңгіме / шығармалар жинағы. 1-том: Өлендер, дастандар, әңгіме / Ред. алқасы Ш.Елеукенов, т.б. – Алматы: Жазушы, 2004. – 208 б.; Жұмабаев М. Жан сөзі: Өлендер мен дастандар. – Алматы: Раритет, 2005. – 256 б.; Жұмабаев М. Көп томдық шығармалар жинағы. 1-том: Өлендер, дастандар, әңгіме / Ред. алқасы Ш.Елеукенов, т.б. – Алматы: Жазушы, 2008. – 208 б.
4. Жұмабаев М. «Батыр Баян» поэмасы // Шолпан. – 1923.